

Małgorzata Gębka-Wolak
Uniwersytet Mikołaja Kopernika

Książka po książce, kawałek po kawałku, faza po fazie – uwagi o wyrażeniach typu X_{nom} po X_{loc}

1. Wprowadzenie

Przedstawiany artykuł dotyczy prowadzonych przez autorkę tekstu wraz z Andrzejem Morozem badań wyrażen, których status nie jest oczywisty. Są one bowiem budowane na wzór grup syntaktycznych, ale mają też cechy przysługujące jednostce leksykalnej.

1.1. Przedmiot i cel badań

Przedmiotem obserwacji w artykule są określone wyrażenia, których strukturę można sprowadzić do schematu podanego w tytule. Symbole X_{nom} i X_{loc} odnoszą się do miejsc realizowanych odpowiednio przez mianownikową i miejscownikową formę tego samego leksemu rzeczownikowego. Formy te do wypowiedzenia są wprowadzane przez przyimek *po*, zob. (1)-(3).

- (1) [...] jeśli mnie tu przyskrzynie, to sprawdzą cały księgozbiór, książka po książce. (NKJP)¹
- (2) Brał po dwa zdjęcia, wierzchem do dołu, i systematycznie, kawałek po kawałku, odcinał wąskie, długie, białe paski. (NKJP)
- (3) Platon w Państwie analizował ów proces faza po fazie. (NKJP)

Wyrażenia cytowane w tytule i podobne wydają się interesującym obiektem badań z tego powodu, że pomimo innego składu leksykalnego powtarza się w nich pewien intuicyjnie uchwytny komponent znaczeniowy. Bardzo wstępnie przyjmijmy, że jest nim komponent dotyczący sposobu wykonywania czynności wyrażonej czasownikiem (szerzej – wyrażeniem o funkcji predykatywnej). Jeśli księgozbiór będzie sprawdzany *książka po książce*, zob. (1), to będzie on sprawdzany tak, by każda książka została sprawdzona, tj. systematycznie i dokładnie. Jeżeli ktoś odcina wąskie paski z fotografii *kawałek po kawałku*, zob. (2), to robi to dokładnie, w uporządkowany sposób. Jeśli analiza procesu następuje *faza po fazie*, zob. (3), to jest to robione dokładnie i systematycznie.

Co więcej, leksykalna realizacja schematu X_{nom} po X_{loc} podlega swoistym ograniczeniom formalnym i semantycznym, z których najłatwiej uchwytna jest konieczność realizacji obu miejsc przez formy tego samego leksemu rzeczownikowego. Ta

¹ Przykłady opatrzone skrótem NKJP pochodzą z Narodowego Korpusu Języka Polskiego, udostępnionego na stronie internetowej <http://www.nkjp.pl/>, a opisanego w pracy *Narodowy Korpus Języka Polskiego* (2012).

niestandardowość w stosunku do schematów stanowiących podstawę do budowy grup syntaktycznych² nasuwa hipotezę, że możemy mieć do czynienia z tzw. nieswobodnymi grupami syntaktycznymi, co oznacza, że realizowany przez nie schemat ma charakter sfrageologizowany. Weryfikacja tej hipotezy jest podstawowym zadaniem przedstawianego opracowania. Zadaniem dodatkowym jest uzupełnienie istniejących opisów leksykograficznych.

1.2. Pojęcie nieswobodnej grupy syntaktycznej i procedura jej identyfikacji

Pojęcie nieswobodnej grupy syntaktycznej, procedura jej identyfikacji i ogólne zasady opisu zostały wypracowane przez autorkę tego tekstu wspólnie z A. Morozem (zob. Gębka-Wolak 2013, Moroz 2013; Gębka-Wolak, Moroz 2014a, 2014b, 2014c) w oparciu o koncepcję nieswobodnych znaków złożonych Igora Mielczuka (zob. Mel'čuk 1987, 1995, 2003, 2006, 2008, 2011; Йорданская Л.Н., Мельчук И.А. 2007). Poniżej zostaną przypomniane najważniejsze elementy przyjętej koncepcji badawczej, niezbędne do śledzenia toku rozważań przedstawionych w zasadniczej części artykułu.

Nieswobodna grupa syntaktyczna to wieloelementowy ciąg jako całość dysponujący znaczeniem, którego nie można dystrybuować pomiędzy poszczególne komponenty. Znaczenie to konstituuje się na płaszczyźnie formalnej poprzez swoistą konfigurację komponentów segmentalnych i ewentualnie także suprasegmentalnych. Komponenty segmentalne muszą przy tym spełniać następujące warunki. Po pierwsze, przynajmniej jeden nie ma ściśle ustalonej postaci leksykalnej, stanowi tzw. zmienną leksykalną, np. *będzie mi tu wybrzydzał, będzie mi tu płakał, będą mi tu hałasowali*. Po drugie, kształt komponentu leksykalnego, który nie podlega wymianie, tj. stałej leksykalnej, nie jest tożsamy z kształtem wyrażen autosyntagmatycznych, takich jak czasowniki, rzeczowniki, liczebniki, przymiotniki czy przysłowki (zob. Gębka-Wolak, Moroz 2014a: 53-56). Nieswobodną grupę syntaktyczną można więc uznać za realizację niestandardowej wielosegmentowej jednostki leksykalnej, nazywanej też frazemem składniowym³. Niestandardowość polega na tym, że jednostka ta ma

² Autorka opracowania w opisach powierzchniowskładniowych korzysta z narzędzi wypracowanych na gruncie formalnego nurtu polskiej składni strukturalnej w ujęciu Z. Saloniego i M. Świdzińskiego (1998). W opisie struktury głębinowskładniowej odwołuje się natomiast do modelu typu Sens ↔ Tekst w ujęciu I.A. Mielczuka (Мельчук 1974).

³ W literaturze pojęcie frazemu jest rozumiane niejednolicie. W części polskich prac językoznawczych (np. Awdiejew 2001; Laskowska 2001) definicję przyjmuje się za W. Chlebdą (Chlebda 1991: 27) i frazem rozumie się jako „każdy – niezależnie od jego statusu semantycznego i struktury formalnej – znak językowy, stanowiący nazwę potencjału treściowego (pojęcia), którą w danej sytuacji dla wyrażenia tego potencjału mówiący przywołuje (odtwarza) w charakterze jego względnie stałego symbolu”. A.M. Lewicki (Lewicki 2003: 264-265) i P. Müldner-Nieckowski (Müldner-Nieckowski 2007: 131-135) zawężają frazem do podgrupy związków frazeologicznych, zgodnie z tradycją nazywanych związkami łączliwymi. Z kolei definicja frazemu

znaczną liczbę zróżnicowanych leksykalnie wariantów, które łączy inwariant znaczeniowy. Ważne jest to, że wariantów nie podaje się w postaci zamkniętej liczby, lecz ogólnie charakteryzuje. Inwariant znaczeniowy jest z kolei ujmowany np. w postaci paralokucji, którą za Andrzejem Bogusławskim rozumie się jako rozczłonkowane wyrażenie odpowiadające „pod względem ładunku poznawczego charakteryzowanym jednostkom”, zob. Bogusławski 1988: 31; Bogusławski, Danielewiczowa 2005: 20.

Nieswobodne grupy syntaktyczne, podobnie jak inne jednostki języka, nie są dane, trzeba je ujawniać. W tym celu proponuje się trzyetapową procedurę identyfikacyjną (zob. Gębka-Wolak, Moroz 2014b). Pierwszy etap identyfikacji nieswobodnej grupy syntaktycznej polega na sprawdzeniu, czy paralokucja przypisana badanej strukturze wskazuje na nieregularność jej znaczenia, tj. asumaryczność. Na drugim etapie ustala się, czy co najmniej jeden segment badanego wyrażenia podlega wymianie, która nie powoduje zmiany znaczenia przypisanego paralokucją. Innymi słowy, ustala się, czy badane wyrażenie dopuszcza wariantywną realizację co najmniej jednego ze swoich segmentów. Trzecim etapem identyfikacji nieswobodnej grupy syntaktycznej, a zarazem cechą przesądzającą, jest wskazanie niestandardowych ograniczeń w realizacji komponentów zmiennych lub w ich łączliwości ze stałymi leksykalnymi.

Przedstawiona procedura posłuży do sprawdzenia statusu wyrażen typu *książka po książce, kawałek po kawałku, faza po fazie, oddział po oddziale, punkt po punkcie* itd.

2. Procedura weryfikacyjna

Pierwszy, a zarazem najważniejszy etap procedury ma za zadanie ustalenie, czy badane wyrażenia dysponują swoistymi komponentami znaczeniowymi, których nie można dystrybuować pomiędzy segmenty wchodzące w ich skład. W tym celu przyjrzymy się najpierw zawartym w słownikach informacjom dotyczącym wyrażen o strukturze *X po X-ie*.

zapropozowana przez W. Herman (Herman 2004) obejmuje także cechy pragmatyczne, które odróżniają frazem od frazeologizmu. W przedstawianym opracowaniu istota frazemu jest rozumiana tak, jak w pracach I.A. Mielczuka i innych badaczy z kręgu teorii Sens↔Tekst, stanowiącej – jak wspomniano w tekście głównym – podbudowę teoretyczną koncepcji nieswobodnej grupy syntaktycznej. Frazem składniowy jest powierzchniowy syntaktycznym drzewem, w którego węzłach nie znajdują się pełnoznaczne leksemy, lecz zmienne leksykalne lub słowa funkcyjne, które dysponują określonym znaczeniem, formą i syntaktyką (zob. np. Йорданская, Мельчук 2007: 298-299, 301).

2.1. Wyrażenia o strukturze X *po* X-ie w nowszych słownikach języka polskiego⁴

W ISJP w haśle opisującym jednostki z segmentem *po* pod numerem 11. został umieszczony przyimek *po* o rządzie miejscownikowym będący elementem konstrukcji z dwoma formami tego samego rzeczownika, zob. (4).

(4) Słowem **po** wprowadzamy nazwę użytą już przed tym słowem, aby zaznaczyć, że z każdą kolejną osobą lub rzeczą objętą tą nazwą dzieje się to samo, co z poprzednią. *Z taśmy spadała rolka po rolce... Przeglądała tekst strona po stronie.* (ISJP)

Podobną informację o budowie i funkcji konstrukcji z *po* podaje USJP w haśle *po*, również pod numerem 11., zob. (5).

(5) «wprowadza nazwę rzeczy, użytą również bezpośrednio przed przyimkiem, i wraz z tymi nazwami komunikuje, że z każdą kolejną rzeczą danego rodzaju dzieje się to samo, co działo się wcześniej z inną rzeczą tego samego rodzaju»: *Przesłuchiwał taśmę po taśmie.; Nagrywał zdanie po zdaniu. Czytał wiersz po wierszu.* (USJP)

Intuicja podpowiada, że konstrukcje *książka po książce, kawałek po kawałku, faza po fazie* z (1)-(3) pełnią nieco inną funkcję niż podana w (4) i (5). Komunikują nie tylko, że z każdą rzeczą dzieje się to samo, lecz że dane działanie odbywa się systematycznie, konsekwentnie. To z kolei rodzi hipotezę, że schemat o postaci X *po* X-ie jest podstawą do tworzenia co najmniej dwóch typów ciągów wyrażen, w szczególności o tej samej postaci leksykalnej, różniących się formalnie i semantycznie, por. (6) i (7).

(6) Nagrywał zdanie po zdaniu. (USJP)

(7) Nagrywał rozmowę, zdanie po zdaniu.

Zdanie w (6) wyraża treść: ‘ktoś nagrywał ciąg zdań; każde zdanie kolejno podlegało nagraniu’. Ciąg *zdanie po zdaniu* w strukturze głębinowoskładniowej jest argumentem (aktantem) predykatu realizowanego przez czasownik NAGRYWAĆ. Między predykatem a podrzędnikiem zachodzi relacja obiektowa. W strukturze powierzchniowoskładniowej ciąg *zdanie po zdaniu* realizuje natomiast otwieraną przez ten czasownik pozycję dopełnieniową. Pozycja jest obligatoryjna, o czym świadczy eliptyczność konstrukcji poddanej testowi redukcji, zob. (6a).

⁴ Wzięte zostały pod uwagę słowniki, które spełniały równocześnie dwa kryteria: 1) zostały opracowane nie wcześniej niż pod koniec XX wieku, 2) mają wersję elektroniczną. Kryteria te spełniają trzy słowniki: *Inny słownik języka polskiego* (ISJP) pod redakcją M. Bańki, wydany w 2000 roku, a dostępny w wersji elektronicznej jako *Multimedialny szkolny słownik języka polskiego*, *Uniwersalny słownik języka polskiego* (USJP) pod red. S. Dubisza, wydany w 2003 roku, a od 2004 dostępny także w wersji elektronicznej, jak również *Wielki słownik języka polskiego* (WSJP) pod red. P. Żmigrodzkiego, opracowywany od 2007 roku, dostępny wyłącznie jako publikacja elektroniczna (zob. <http://www.wsjp.pl>).

(6a) Nagrywał.

Pozycja podlega też akomodacji pod względem przypadku o wartości biernika. Wartość biernika przyjmuje forma rzeczownikowa w ciągu linearnym umieszczona przed przyimkiem *po*, por. *nagrywał zdanie po zdaniu* i *nagrywał rozmowę po rozmowie*. Źródłem akomodacji drugiej formy rzeczownikowej jest przyimek *po*, akomodujący miejscownik. Dodajmy, że wartość przypadku pierwszej formy rzeczownikowej może się zmieniać, w zależności od właściwości akomodacyjnych nadrzędnego czasownika, zob. (8)-(10).

(8) Korektor nie czytał zdania po zdaniu, ale słowo po słowie.

(9) Mistrz ceremonii kłaniał się delegacji po delegacji.

(10) Zachwycał się zdjęciem po zdjęciu.

Co więcej, wyrażenia te mogą realizować nie tylko dopełnieniowe pozycje argumentowe, ale także pozycje podmiotowe, jak np. ciąg *rolka po rolce* w (11).

(11) Z taśmy spadała rolka po rolce. (ISJP)

Forma *rolka* jest akomodowana pod względem przypadku o wartości mianownika. Sama natomiast akomoduje wartość rodzaju, liczby i osoby nadrzędnej formy czasownikowej *spadała*.

Z kolei zdanie w (7) wyraża treść: ‘ktoś nagrywał rozmowę; ktoś robił to konsekwentnie, zgodnie z przyjętą zasadą, że każde zdanie kolejno podlegało nagraniu’. Ciąg *zdanie po zdaniu* w strukturze głębinowskładniowej jest modyfikatorem (cyrkumstantem) predykatu wyrażonego czasownikiem NAGRYWAĆ. W strukturze powierzchniowskładniowej realizuje pozycję nieobligatoryjną (tzw. okolicznikową). Redukcja ciągu *zdanie po zdaniu* nie pociąga bowiem za sobą eliptycznością całej konstrukcji, zob. (7a).

(7a) Nagrywał rozmowę.

Pozycja wypełniana przez ciąg *zdanie po zdaniu* nie jest akomodowana. Pierwsza forma rzeczownikowa, w ciągu linearnym umieszczona przed przyimkiem *po*, jest formą mianownikową. O braku akomodacji świadczy to, że forma pierwszego rzeczownika nie zmienia się pomimo zmiany właściwości akomodacyjnych czasownika konstytuującego zdanie, zob. (12) i (13).

(12) Przyglądaliśmy się pozostałemu towarowi sztuka po sztuce.

(13) Zachwycał się fotoreportażem z Afryki zdjęcie po zdjęciu.

Przegląd materiału zawartego w słownikach prowadzi do wniosku, że schemat o postaci *X po X-ie* jest realizowany przez jeszcze jeden ciąg wyrażzeń, które formalnie i semantycznie różnią się od badanych, zob. (14)-(15).

(14) Przychodzą i trzęsą się od tego alkoholu, który w siebie wlewają dzień po dniu. (WSJP)

(15) Tak więc noc po nocy przychodziły koszmary, po których budziła się zrana potem i z piaskiem w oczach. (WSJP)

Dzień po dniu, noc po nocy, rok po roku, miesiąc po miesiącu to frazy wyrażające regularność czynności nazywanej predykatem. Rzeczowniki realizujące ten schemat wyróżniają się tym, że są nazwami jednostek miary czasu.

Zwróćmy uwagę na to, że w układzie *X po X-ie* nazwy miary czasu mogą być użyte także w innej funkcji, intuicyjnie analogicznej do tej, jaką pełnią interesujące nas wyrażenia *książka po książce, kawałek po kawałku, faza po fazie, oddział po oddziale, punkt po punkcie*, zob. (16) i (17).

(16) Próbował przypomnieć sobie godzina po godzinie wydarzenia tamtej nocy. (ISJP)

(17) Próbował odtworzyć całe wydarzenie minuta po minucie. (ISJP)

Ciągi *godzina po godzinie, minuta po minucie* w ISJP⁵ są opisane jako frazy przysłówkowe komunikujące podobną treść, zob. (18) i (19).

(18) Jeśli planujemy coś, przewidujemy coś lub opowiadamy coś **godzina po godzinie**, to planujemy, przewidujemy lub opowiadamy to dokładnie. (ISJP)

(19) Jeśli coś planujemy, przewidujemy lub opowiadamy **minuta po minucie**, to planujemy, przewidujemy lub opowiadamy to bardzo dokładnie.

Z objaśnień zawartych w ISJP wynika, że działanie wykonywane *godzina po godzinie, minuta po minucie* to działanie wykonywane dokładnie. Jak się wydaje, komponent znaczeniowy 'dokładnie' może być wykorzystany do objaśniania interesujących nas wyrażzeń, zob. wstępne objaśnienia dla przykładów (1)-(3).

Ponadto podane w ISJP ilustracje użycia innych jednostek zawierają kilka kolejnych wyrażzeń, które zdają się należeć do interesującej nas grupy wyrażzeń. Są to: *punkt po punkcie*, zob. (20), *kęs po kęsie*, zob. (21), *centymetr po centymetrze*, zob. (22), *metr po metrze*, zob. (23), *słowo po słowie, zdanie po zdaniu*, zob. (24).

(20) Wyliczał punkt po punkcie wszystkie plusy i minusy przedsięwzięcia. (ISJP)

(21) Kęs po kęsie żuła czerstwe pieczywo. (ISJP)

⁵ Wyrażenie *minuta po minucie* jako odrębny frazeologizm figuruje także w USJP z objaśnieniem: «dokładnie, po kolei»: *Wycieczkę zaplanowaliśmy minuta po minucie. Opowiedz, co się wydarzyło, minuta po minucie.*

(22) Ratownicy przeczesują ruiny centymetr po centymetrze. (ISJP)

(23) Grupa policjantów z psem przyuczonym do wykrywania min badała teren metr po metrze. (ISJP)

(24) Dorznelibyśmy ten tekst, tłumacząc go słowo po słowie i zdanie po zdaniu. (ISJP)

Podsumowując ten fragment rozważań, można wysunąć przypuszczenie, że schemat o kształcie *X po X-ie* stanowi formalny szkielet do budowania jednostek więcej niż jednego typu. Obserwacje przeprowadzone na materiale pochodzącym z wybranych słowników pozwalają ponadto uchwycić pewne indywidualne właściwości formalne i semantyczne wyrażen wybranych do analizy, w szczególności odróżniające je od wyrażen homonimicznych. W kolejnej części artykułu postaramy się pogłębić te wstępne obserwacje, a intuicje semantyczne spróbujemy zamknąć w postaci paralokucji.

2.2. Nieregularność znaczeniowa

W p. 1.1. stwierdziliśmy bardzo ogólnie, że badane wyrażenia informują o sposobie wykonywania czynności, o której mowa w kontekście. Przegląd i analiza informacji zawartych w słownikach kierują naszą uwagę ku dwóm szczegółowym komponentom komunikowanej treści, a mianowicie ‘dokładnie’ i ‘konsekwentnie’.

Wyżej wspomnieliśmy, że komponent *dokładnie* można wykorzystać do objaśnienia nie tylko wyrażen *minuta po minucie*, *godzina po godzinie*. Stwierdzenie to – poza intuicją – potwierdza poniżej wynik testu sprowadzania do sprzeczności:

(25) *Jeśli ratownicy przeczesują ruiny centymetr po centymetrze, to nieprawda, że ratownicy przeczesują ruiny dokładnie.

(26) *Jeśli ktoś sprawdza księgozbiór książka po książce, to nieprawda, że ktoś sprawdza księgozbiór dokładnie.

Co więcej, w kontekście badanych ciągów bywa używana jednostka *dokładnie*:

(27) Wyjąłem scyzoryk i dokładnie, centymetr po centymetrze, zacząłem nakłuwać ziemię. (NKJP)

Nasuwa to hipotezę, by badanym wyrażeniom przypisać następującą paralokucję: ‘gdy mówimy, że coś robi się *X po X-ie*, chcemy powiedzieć, że coś robi się dokładnie, czyli tak, by robiąc to, niczego nie pominąć’⁶.

Wydaje się jednak, że treść przekazywana przez badane wyrażenia wykracza poza tak sformułowaną paralokucję, zob. (28)-(31).

⁶ W paralokucji została wykorzystana definicja jednostki *dokładnie* umieszczona w WSJP: ‘tak, że nie ma niczego, co by pominięto, robiąc to, o czym mowa’.

(28) Wreszcie na podwórzu pojawia się brodaty zakonnik, który prowadzi ich do warsztatu, gdzie dwóch mnichów restauruje ikony, nakładając cienkim jak włos pędzelkiem warstwa po warstwie zjedzoną przez czas pozłotę. (NKJP)

(29) Cała ta historia, jej życie, nie daje się opowiedzieć zdarzenie po zdarzeniu. (NKJP)

(30) Jął sylabizować litera po literze. (NKJP)

(31) Przeglądaliśmy jeszcze raz sztuka po sztuce pozostały towar. (NKJP)

Wyrażenia *warstwa po warstwie*, *zdarzenie po zdarzeniu*, *litera po literze*, *sztuka po sztuce* dodatkowo komunikują, że czynność będzie wykonywana w określonym porządku, co z kolei gwarantuje, że nic nie zostanie pominięte.

Trzeba wziąć ponadto pod uwagę fakt, że w wyszukanych w NKJP przykładach omawianych wyrażen są one używane nie tylko w kontekście jednostki *dokładnie*, ale także innych jednostek, np. *systematycznie*, zob. (32), *skrupulatnie*, zob. (33), *starannie*, zob. (34), *pedantycznie*, zob. (35), *uważnie*, zob. (36), *metodycznie*, zob. (37), *z wielką skrupulatnością*, zob. (38).

(32) Rewidujący przeszukiwali dom niezmiernie systematycznie, centymetr po centymetrze, wysypując nawet sól z solniczki. (NKJP)

(33) Lekarz przystąpił do rutynowych czynności, a policjanci zaczęli skrupulatnie, sztuka po sztuce, przeglądać to, co samobójca pozmywał. (NKJP)

(34) Potem starannie, cegła po cegle, rozebrał piec, a w jego miejsce postawił inny, kaflowy. (NKJP)

(35) Nożyczkami kroić mięso - pedantycznie, kęs po kęsie. (NKJP)

(36) Cokolwiek to jest, przejrzyj uważnie, strona po stronie, swój terminarz i zaplanuj w nim czas wyłącznie dla siebie. (NKJP)

(37) [...] Kułacka Świnia, przybyły tu spod Warszawy, w samotności, w tajemnicy przed rodziną, zniszczył metodycznie, strona po stronie [...] (NKJP)

(38) Z wielką skrupulatnością je litera po literze sekularyzowała. (NKJP)

Ciągi *centymetr po centymetrze*, *sztuka po sztuce*, *cegła po cegle*, *kęs po kęsie*, *strona po stronie*, *litera po literze* są używane do uściślenia bądź wyjaśnienia tego, co powiedzieliśmy za pomocą przysłowka *dokładnie*, *systematycznie*, *starannie*, *pedantycznie*, *uważnie* itd. Zdania, w których wyrażenia te połączymy spójnikami typu *czyli*, *to znaczy*, *to jest*, zob. (32a)-(38a), nie są wewnątrznie sprzeczne.

(32a) Rewidujący przeszukiwali dom niezmiernie systematycznie, to jest centymetr po centymetrze.

(33a) [...] policjanci zaczęli skrupulatnie, to znaczy sztuka po sztuce, przeglądać to, co samobójca pozmywał.

(34a) Potem starannie, czyli cegła po cegle, rozebrał piec, a w jego miejsce postawił inny, kaflowy.

(35a) Nożyczkami kroić mięso - pedantycznie, to znaczy kęs po kęsie.

(36a) Cokolwiek to jest, przejrzyj uważnie, to jest strona po stronie, swój terminarz [...]

(37a) [...] w tajemnicy przed rodziną, zniszczył metodycznie, to jest strona po stronie [...]

(38a) Z wielką skrupulatnością, to znaczy litera po literze, je sekularyzowała.

Poczynione obserwacje nasuwają przypuszczenie, że w paralokucji analizowanych ciągów z *po* powinien się znaleźć komponent znaczeniowy wskazujący na to, że działanie odbywa się zgodnie z jakąś zasadą, innymi słowy konsekwentnie. Wewnętrznie sprzeczne są bowiem zdania, w których będziemy komunikować brak konsekwencji, np. to, że działania są prowadzone chaotycznie, bezładnie, bez planu, bez ładu i składu itp., zob. (39)-(40).

(39) *Jeśli rewidujący przeszukiwali dom centymetr po centymetrze, to rewidujący przeszukiwali dom chaotycznie, bez ładu i składu.

(40) *Jeśli ktoś przeglądał terminarz strona po stronie, to ktoś przeglądał terminarz chaotycznie, bez widocznego planu.

Co więcej, mówiąc, że coś robi się *strona po stronie*, *warstwa po warstwie*, *kawałek po kawałku* itd., podkreśla się, że dane działanie jest procesem złożonym z części i następuje niejednokrotnie, stopniowo. Przy czym w zależności od składu leksykalnego badanych wyrażen stopniowość wyrażana jest albo w odniesieniu bezpośrednio do działania, np. *pracuje etap po etapie*, *faza po fazie*, albo do obiektów działania, np. *sprawdza księgozbiór książka po książce*, *rozbiera piec cegła po cegle*.

W kontekście interesujących nas wyrażen bywa używany przysłówek *powoli*, zob. (41)-(42).

(41) Toteż powoli, słowo po słowie, zdanie po zdaniu, wydobyłem z nich tę treść, która stanowi przedmiot niniejszego opowiadania. (NKJP)

(42) To podejście się sprawdza – nie jesteśmy zasypywani tonami budujących świat opisów, ale powoli, kawałek po kawałku wyłania się jego obraz. (NKJP)

Z faktem, że działanie odbywa się stopniowo, *etap po etapie*, *akapit po akapicie* itd., nie wiąże się jednak informacja, że czas „dziania się” jest długi⁷. Możemy bowiem powiedzieć, że ktoś przeszukiwał dom centymetr po centymetrze i robił to szybko, sprawnie czy, że odcinał białe paski ze zdjęcia kawałek po kawałku i robił to błyskawicznie, jak maszyna.

⁷ D. Maryn (2009: 107-108) przysłówek *powoli* definiuje następująco: ‘coś się dzieje [zachodzi wiele zmian; zmiany zachodzą jedna po drugiej], upływa dużo czasu między jedną zmianą a drugą, tak dużo, że zwraca to naszą uwagę’.

Poczynione obserwacje zbierzmy w postaci uzupełnionej paralogucji: ‘gdy mówimy, że coś robi się X *po* X-ie, chcemy powiedzieć, że robi się to niejednokrotnie, stopniowo, w sposób uporządkowany, tak, że nie ma niczego, co by pominięto, robiąc to, o czym mowa’.

Należy podkreślić, że znaczenie przybliżone w postaci wyżej podanej paralogucji jest znaczeniem tzw. całościowym, przypisanym do schematu X_{nom} *po* X_{loc} . Nie stanowi ono bowiem ani sumy znaczeń komponentów rzeczownikowych realizujących miejsca oznaczone symbolami X, ani nie zmienia się wraz ze zmianą leksykalnej realizacji miejsc w schemacie. Kwestię tę rozwinie w p. 2.3. Ważne jest przy tym, że komponenty rzeczownikowe zachowują swoje cechy semantyczne (to zbliża badane wyrażenia do standardowych grup syntaktycznych), choć – jak się wydaje – cechy te pozostają na drugim planie. Jeśli na przykład ktoś mówi, że ilustrował Conrada *książka po książce, rozdział po rozdziale*, to komunikuje przede wszystkim to, że wykonywał ilustracje stopniowo i konsekwentnie. Informacja, że ilustracje były wykonywane w poszczególnych rozdziałach książek i kolejnych książkach, pozostaje na drugim planie.

2.3. Wymiennosc i ograniczenia realizacji komponentów segmentalnych

Przejdziemy teraz do drugiego etapu procedury identyfikacyjnej. Polega on na zbadaniu, czy co najmniej jeden segment analizowanego wyrażenia podlega wymianie, która nie powoduje zmiany znaczenia przypisanego paralogucją, i czy zmienne leksykalne da się opisać w sposób ogólny, a nie za pomocą listy.

Znaczenie ‘gdy mówimy, że coś robi się X *po* X-ie, chcemy powiedzieć, że robi się to niejednokrotnie, stopniowo, w sposób uporządkowany, tak, że nie ma niczego, co by pominięto, robiąc to, o czym mowa’ konstituuje się na płaszczyźnie formalnej poprzez swoistą konfigurację komponentów segmentalnych stałych i zmiennych. Komponentem stałym jest przyimek *po*, który łączy dwa rzeczownikowe komponenty zmienne, na które nałożony jest warunek tożsamości leksykalnej. Redukcja jednego rzeczownika lub niezachowanie tożsamości leksykalnej unicestwia znaczenie całościowe i zmienia strukturę całej konstrukcji, por. (43) i (43a), a nawet prowadzi do jej nieakceptowalności, zob. (43b).

(43) Kupiec oglądał gospodarstwo zabudowanie *po* zabudowaniu.

(43a) Kupiec oglądał gospodarstwo *po* zabudowaniu.

(43b) *Kupiec oglądał gospodarstwo budynek *po* zabudowaniu.

Jak pokazały wcześniejsze analizy, zmienne leksykalne nie stanowią zamkniętej listy. Nie oznacza to jednak, że zmienną w schemacie X_{nom} *po* X_{loc} może być każdy rzeczownik.

Warunkiem poprawności konstrukcji z omawianym schematem jest dopasowanie znaczenia leksemu rzeczownikowego, którego formy mianownikowa i miejscownikowa mają realizować segmenty zmienne, do znaczenia wyrażanego przez predykat i ewentualnie jego podrzędnik (aktant w strukturze głębokiej). Chodzi o to, że rzeczowniki muszą być tak dobrane, by za ich pomocą można było przekazać informację o stopniowym przebiegu danego działania. W sposób bardzo przybliżony rzeczowniki te można ogólnie scharakteryzować jako nazywające część jakiejś całości. Jeśli stopniowość jest wyrażana w odniesieniu bezpośrednio do działania, to mogą to być rzeczowniki typu *część, etap, faza, stadium*. Zdecydowanie więcej leksemów rzeczownikowych możemy użyć wtedy, gdy stopniowość jest wyrażana w odniesieniu do obiektów działania. W dotychczas przytoczonym materiale egzemplifikacyjnym były to m.in. rzeczowniki *książka* (w opozycji do stanowiącego całość księgozbioru), *zdjęcie* (w opozycji do stanowiącego całość fotoreportażu), *zdanie* (w opozycji do stanowiącego całość tekstu lub rozmowy), *oddział* (w opozycji do stanowiącego całość szpitala) czy *cegła* (w opozycji do stanowiącego całość pieca). Zmiennymi z powodzeniem mogą być różnego rodzaju miary, np. czasu, zob. *opowiadał przebieg egzaminu minuta po minucie*, długości, np. *przeszukiwał teren centymetr po centymetrze*, czy masy, np. *piosenkarki ubywało kilogram po kilogramie*. Miara, rzecz jasna, musi być dostosowana do komunikowanej treści, por. (44) i (44a).

(44) Marek opisywał konkurs dzień po dniu, minuta po minucie.

(44a) *Marek opisywał konkurs centymetr po centymetrze.

W schemacie, który ma być uznany za nieswobodną grupę syntaktyczną, na miejsca dla zmiennych leksykalnych powinny być nałożone niestandardowe ograniczenia w ich realizacji lub w łączliwości ze stałymi leksykalnymi. Ujawnieniu tych ograniczeń służy trzeci etap przeprowadzanej procedury.

O pierwszym ograniczeniu realizacji zmiennych leksykalnych, tj. wypełnianiu przez formy tego samego leksemu, była już mowa kilkakrotnie. Innym ważnym ograniczeniem jest konieczność realizowania obu miejsc przez formy wyrazowe nierozwinięte przez podrzędniki, por. (45) i (45a).

(45) Komisja obejrzała cały szpital, piętro po piętrze, sala po sali.

(45a) *Komisja obejrzała cały szpital, każde piętro po każdym piętrze, jedna sala po drugiej sali.

Dodajmy, że obligatoryjnie nierozwinięte wypełnienie X jest ograniczeniem, które zauważamy także w obrębie innych nieswobodnych grup syntaktycznych z komponentami

zmiennymi o tej samej postaci leksykalnej, zob. np. *ceny akcji rosną z sesji na sesję, jechali narta w nartę, kijek w kijek*⁸.

Niestandardowość realizacji rzeczownikowej zmiennej leksykalnej dotyczy ponadto wartości kategorii liczby, która jest obligatoryjnie pojedyncza, por. (46) i (46a).

(46) Komisja sprawdziła kilka konkursowych teczek rysunek po rysunku.

(46a) *Komisja sprawdziła kilka konkursowych teczek rysunki po rysunkach.

Wstawienie do schematu rzeczowników w liczbie mnogiej prowadzi do destrukcji wyrażenia z *po*, a całą konstrukcję czyni nieakceptowalną.

Zwróćmy uwagę także na to, że badane wyrażenia różnią się od standardowych grup przyimkowo-nominalnych nie tylko liczbą składników, ale i zachodzącymi między nimi powiązaniem konotacyjnymi. Sieć powiązań konotacyjnych w standardowych grupach przyimkowo-nominalnych ilustruje schemat nr 1⁹.

Schemat nr 1. Powiązania konotacyjne w grupach przyimkowo-nominalnych

(*Biegała*) ›— *po* —» *trawie*.
—‹ —

Przyimek konotuje jeden współskładnik nominalny (w schemacie nr 1 to forma *trawie*) i jeden niepodrządnik (w schemacie nr 1 to forma *biegała*). Współskładnik jest obligatoryjny, co oznacza, że musi być użyty w bezpośrednim kontekście przyimka i nie podlega redukcji (por. *biegała po*). Współskładnik jest akomodowany pod względem przypadku, sam konotuje przyimek jako swój niepodrządnik. Z kolei konotowany przez przyimek niepodrządnik jest wyrażeniem, które wprowadza całą grupę przyimkowo-nominalną do konstrukcji wyższego poziomu. Niepodrządnik jest dystrybucyjnym nadrzędnikiem całej konstrukcji przyimkowo-nominalnej, która jest konstrukcją egzocentryczną, tj. pozbawioną reprezentanta.

Sieć powiązań konotacyjnych w grupach typu *książka po książce, kawałek po kawałku, faza po fazie* ilustruje natomiast schemat nr 2.

Schemat nr 2. Powiązania konotacyjne w grupach typu *książka po książce*

(*Księgozbiór przeglądał*) ›— *książka* «— *po* —» *książce*
—‹ —

⁸ Zob. także M. Gębka-Wolak, A. Moroz (2014c: 18).

⁹ Konotacja, jej typy oraz oznaczenia są tu przedstawiane zgodnie z ujęciem Z. Saloniego i M. Świdzińskiego (1998: 232-266). Strzałki „—»”, „«—” symbolizują konotację współskładnika, a strzałki „›—”, „—‹” oznaczają konotację niepodrzednika, tzw. podczepialność do innego składnika konstrukcji wyższego poziomu.

Przyimek konotuje dwa współskładniki nominalne, z których tylko jeden jest jednocześnie akomodowany, i jest przez oba współskładniki konotowany jako niepodrzędnik. Konstrukcja obejmująca przyimek i jego dwa współskładniki nominalne ma charakter egzocentryczny i jako całość jest podczepiana do czasownikowego nadrzędnika, czyli jako całość konotuje niepodrzędnik.

Ze względu na sieć powiązań konotacyjnych i akomodacyjnych wyrażenia budowane wg schematu nr 2 nie mogą być uznane za grupy przyimkowo-nominalne. Jako konstrukcje pozbawione reprezentanta i niepodlegające rozwijaniu nie mają też cech formalnych grup nominalnych.

3. Wnioski

Rozważania przeprowadzone w artykule potwierdzają wyjściową hipotezę, że struktury *książka po książce*, *kawałek po kawałku*, *faza po fazie* i analogiczne są nieswobodnymi grupami syntaktycznymi realizującymi sfrageologizowany schemat o postaci $X_{nom} po X_{loc}$.

Schemat składa się z jednego segmentu stałego *po* oraz z dwóch segmentów leksykalnie zmiennych – X_{nom} oraz X_{loc} , wypełnianych przez formy liczby pojedynczej tych samych leksemów rzeczownikowych o ogólnym znaczeniu ‘część całości, o której mowa w bezpośrednim kontekście’. Niezależnie od leksykalnego wypełnienia zmiennych wyrażenia zbudowane zgodnie z podanym schematem komunikują treść, którą można ująć w postaci następującej paralokucji: ‘gdy mówimy, że coś robi się *X po X*-ie, chcemy powiedzieć, że robi się to niejednokrotnie, stopniowo, w sposób uporządkowany, tak, że nie ma niczego, co by pominięto, robiąc to, o czym mowa’. Nieregularność znaczeniowa nie jest jednak pełna, gdyż komponenty rzeczownikowe zachowują swoje cechy semantyczne, które pozostają jednak na drugim planie przekazywanych treści.

Niestandardowość badanych wyrażeń dotyczy nie tylko znaczenia, ale także składni wewnętrznej. Związki konotacyjne między komponentem stałym a zmiennymi odbiegają od tych, które zachodzą w standardowych grupach przyimkowo-nominalnych.

Współczesne ogólne słowniki języka polskiego nie odnotowują analizowanego w artykule schematu. Zawierają jedynie pojedyncze egzemplarze wyrażeń, które można zidentyfikować jako jego realizacje, przeważnie zresztą w przykładach ilustrujących użycie innych jednostek. Ze względu na asumaryczność znaczenia i indywidualne cechy składniowe schemat taki powinien zostać włączony do słownika jako niestandardowa jednostka

leksykalna, tj. jednostka, która ma znaczną liczbę zróżnicowanych leksykalnie wariantów wyrażających to samo znaczenie.

Bibliografia

- Awdiejew A., 2001, *Problemy wyodrębniania i klasyfikacji frazemów*, [w:] *Frazeografia słowiańska*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole, s. 195-201.
- Bogusławski A., 1988, *Język w słowniku*, Wrocław.
- Bogusławski A., Danielewiczowa M., 2005, *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*, Warszawa.
- Chlebda W., 1991, *Elementy frazematyki*, Opole.
- Gębka-Wolak M., 2013, *Między leksyką a składnią, czyli o specyficznych właściwościach gramatycznych wyrażen typu gdzie on nie mieszkał, celnik jak nie wrzaśnie, ja ci porzucam, kupców a kupców*, [w:] *Dyskursy trzeciego tysiąclecia II*, red. E. Pajewska, Szczecin, s. 71-87.
- Gębka-Wolak M., Moroz A., 2014a, *O nieswobodnej grupie syntaktycznej*, „Prace Językoznawcze” XVI, z. 1, s. 45-61.
- Gębka-Wolak M., Moroz A., 2014b, *Nieswobodna grupa syntaktyczna – propozycja procedury identyfikacyjnej*, [w:] *Leksyka języków słowiańskich w badaniach synchronicznych i diachronicznych*, red. M. Gębka-Wolak, J. Kamper-Warejko, A. Moroz, Toruń, s. 43-59.
- Gębka-Wolak M., Moroz A., 2014c, *Z tygodnia na tydzień, z powieści na powieść, z meczu na mecz jako przykłady nieswobodnych grup syntaktycznych*, „Poznańskie Studia Językoznawcze. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), z. 2, s. 9-24 [DOI: 10.14746/pspsj.2014.21.2.1].
- Herman W., 2004, *Frazem – próba definicji*, „Poradnik Językowy”, z. 7, s. 20-29.
- ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, 2000, red. M. Bańko, Warszawa.
- Laskowska E., 2001, *Miejsce frazemów w kontekście*, [w:] *Frazeografia słowiańska*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole, s. 203-208.
- Lewicki A.M., 2003, *O motywacji frazeologizmów*, [w:] tegoż, *Studia z teorii frazeologii*, Łask, s. 259-274.
- Maryn D., 2009, *Polskie przysłowki tempa. Studium semantyczne*, Warszawa.
- Mel'čuk I.A., 1987, *Un affixe dérivationnel et un phrasème syntaxique du russe moderne: essai de description formelle*, „Revue des Études Slaves”, z. 3, s. 631-648.
- Mel'čuk I.A., 1995, *Un affixe dérivationnel et un phrasème syntaxique du russe moderne*, [w:] I.A. Mel'čuk, *Русский язык в модели СМЫСЛ ↔ ТЕКСТ*, Москва-Вена, s. 325-345.
- Mel'čuk I.A., 2003, *Collocations dans le dictionnaire*, [w:] *Les écarts culturels dans les dictionnaires bilingues*, red. T. Szende, Paris, s. 19-64.
- Mel'čuk I.A., 2006, *Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics*, [w:] *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*, red. M. Everaert, E.J. van der Linden, A. Schenk and R. Schreuder, Hillsdale, New Jersey, Hove, UK, s. 167-232.
- Mel'čuk I.A., 2008, *Phraséologie dans la langue et dans le dictionnaire*, [w:] *Repères & Applications (VI)*, red. À. Campà, L. Baqué, Barcelona, s. 187-200.
- Mel'čuk I.A., 2011, *Phrasèmes dans le dictionnaire*, [w:] *Le figement linguistique: la parole entravée*, red. J.C. Abscombe, S. Mejri, Paris, s. 41-61.
- Moroz A., 2013, *Pomiędzy składnią a leksyką – problemy proceduralne*, „LingVaria”, nr 2 (16), s. 149-161.
- Müldner-Nieckowski P., 2007, *Frazeologia poszerzona*, Warszawa.
- NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, 2012, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa.
- Saloni Z., Świdziński M., 1998, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2003, red. S. Dubisz, Warszawa.
- WSJP: *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Źmigrodzki [http://www.wsjp.pl/].
- Апресян Ю.Д., Богуславский И.М., Иомдин Л.Л., Санников В.З., 2010, *Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря*, Москва.
- Мельчук И.А., 1974, *Опыт теории лингвистических моделей Смысл ↔ Текст*, Москва.
- Йорданская Л.Н., Мельчук И.А., 2007, *Смысл и сочетаемость в словаре*, Москва.

Książka po książce, kawałek po kawałku, faza po fazie – uwagi o wyrażeniach typu X_{nom} po X_{loc}

Słowa kluczowe: współczesny język polski, składnia, frazeologia, nieswobodna grupa syntaktyczna

Streszczenie

W artykule wykazano, że ciągi wymienione w tytule i analogiczne są nieswobodnymi grupami syntaktycznymi realizującymi sfrazeologizowany schemat o postaci X_{nom} po X_{loc} . Weryfikację przeprowadzono na podstawie trzyetapowej procedury, uwzględniającej cechy znaczeniowe oraz wewnętrzne właściwości badanych wyrażen. Pokazano, że komponenty badanych ciągów łącznie komunikują, że coś robi się stopniowo, w sposób uporządkowany i tak, że nie ma niczego, co by pominięto.

Książka po książce, kawałek po kawałku, faza po fazie (book by book, piece by piece, phase by phase): on the Polish Expressions following the ‘Xnominative-po-Xlocative’ pattern

Keywords: contemporary Polish, syntax, phraseology, non-free (set) phrase

Summary

The paper shows that expressions listed in the title, as well as analogical units, are actually non-free syntactic groups built according to the phraseological pattern of ‘Xnominative-po-Xlocative’. In order to verify this hypothesis, we conducted a three-stage analysis, taking into consideration the semantic features and the internal structure of those units. We showed that the combination of components in such units is used to express actions performed gradually, in an orderly manner and in such a way that no element is left aside.

Małgorzata Gębka-Wolak, adiunkt, UMK, Instytut Języka Polskiego, Zakład Współczesnego Języka Polskiego; specjalizacja: współczesny język polski. Zainteresowania naukowe: składnia, frazeologia, język współczesnych tekstów prawnych, zagadnienia gramatyczne w nauczaniu języka polskiego jako obcego.